

10. Соколов-Каминский А. Русский балет и фольклор. Музыка и хореография современного балета : сб. ст. Ленинград, 1987. Вып. 5. С. 218–240.
11. Тимофеева М. Н. Тема скоморошества в русской музыкальной культуре: инструментоведческий аспект : дис... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 «Музыкальное искусство». Санкт-Петербург, 2016. 318 с.
12. Фамицин А. Скоморохи на Руси. Санкт-Петербург : Алетейя, 1995. 535 с.
13. Федорченко О. «Конька-Горбунка» впрягли в авангард. Балет Алексея Ратманского открыл фестиваль «Мариинский». Коммерсантъ. 2009. 18 марта. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1139647>
14. Фокин М. М. Против течения. Воспоминания балетмейстера. Статьи, письма. Ленинград – Москва : Искусство, 1962. 639 с.
15. Хомайко Ю. Любовь и смерть диссидента Петрушки. Вечерний Харьков. 2000. 21 марта. С. 3.
16. Шамес Р. А. Собирательный образ скомороха и русская литература XIX – XX века. Герменевтика в России. 1998. № 3. URL : <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-3/1998-3-04.pdf> (дата звернення 20.10.2018).

References

1. Antonova E. (2007, December 11). School of Berendey. Zavtra [in Russian].
2. Belkin, A. (1975). Russian skomorokhs. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Blok, L.D. (1987). Classical dance: History and modernity. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
4. Yelokhina, O.O. (1996). Problems of development of dance art of Ukraine. The period of Kievan Rus. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kozynko, L. (2018). Ways of formation, development and decline of dance art of skomorokhs in Ukraine. Dance studies, issue 2, 35–44 [in Ukrainian].
6. "Konek-Gorbunok" [The Little Humpbacked Horse]. (1981). Grigorovich Ju. (Eds.) Ballet: Encyclopedia. Moscow: Soviet Encyclopedia [in Russian].
7. The "Disgraced" ballet "Skomorokhs" is called the main event of the Gavrilin festival. (2014, November 4). Krasnyj sever. Retrieved from <http://www.krassever.ru/article/opal-nyu-balet-skomorokhi-nazyvayut-glavnym-sobytiyem-gavrilinskogo-festivalya> [in Russian].
8. Rubina A. Chosen by the sun. Chosen by the sun. Official site. Retrieved from <http://obranets.narod.ru/libretto.html> [in Russian].
9. Soviet ballets: a summary (1985). Moscow: Soviet composer [in Russian].
10. Sokolov-Kaminskij, A. (1985). Russian ballet and folklore. Music and choreography of modern ballet, issue 5, 218–240. Leningrad [in Russian].
11. Timofeeva, M.N. (2016). The theme of skomorokhs in Russian musical culture: instrumental aspect. Candidate's thesis. St. Petersburg [in Russian].
12. Famintsin, A.S. (1995). Skomorokhs in Russia. St. Petersburg: Aletejja [in Russian].
13. Fedorchenko, O. (2009, March 18). The Konek-Gorbunok was harnessed to the vanguard. Ballet Alexei Ratmansky opened the festival "Mariinsky". Kommersant. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/1139647> [in Russian].
14. Fokin, M.M. (1962). Against the stream. Memories choreographer. Articles, letters. Leningrad-Moscow: Iskusstvo [in Russian].
15. Homajko, Ju. (2000, March 21). Love and death of a dissident Petrushka. Vechernij Har'kov, 3 [in Russian].
16. Shames, R.A. (1998). The collective image of skomorokhs and Russian literature of the XIX-XX centuries. Hermeneutics in Russia, 3. Retrieved from <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-3/1998-3-04.pdf> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2019 р.

УДК 7.04:271.2-523.472

Мазур Вікторія Павлівна
кандидат мистецтвознавства,
докторант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID 0000-0003-1365-7581
mazur_viktoria@ukr.net

ЦАРСЬКІ ВРАТА З ІКОНОСТАСА ЦЕРКВИ ЗІШЕСТЬЯ СВЯТОГО ДУХА У СЕЛІ ШКАРІВКА: ІКОНОГРАФІЯ ТА РІЗЬБЛЕННЯ

Мета. У публікації зроблена спроба визначення іконографії, манери різьблення та датування пам'ятки декоративного мистецтва з опорядження дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст. **Методологія.** У рамках статті основним завданням, на основі мистецтвознавчих досліджень, є введення до наукового обігу пам'ятки сницарського мистецтва Царських врат з іконостаса церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області. **Наукова новизна.** У дослідженні увагу наукової спільноти акцентовано на мистецтвознавчих дослідженнях нововиявленої унікальної пам'ятки декоративного мистецтва, що, ймовірно, знаходиться *in situ*. Праця, пропонує до оприлюднення є частиною результатів дослідження розвитку та видозмін опорядження дерев'яної церковної архітектури на території Центральної України у першій половині XVIII ст. **Висновки.** Відповідно до результатів авторських мистецтвознавчих досліджень іконографічних та стильових особливостей різьблення Царські врата з іконостаса церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області маємо підстави зарахувати до мистецької спадщини першої половини XVIII століття з імовірними пізнішими доповненнями.

Ключові слова: інтер'єр дерев'яної церкви; Царські врата; поєднання мистецтв; опорядження дерев'яної церкви.

Мазур Вікторія Павлівна, кандидат искусствоведения, докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусства

Царские врата из иконостаса церкви Сошествия Святого Духа в селе Шкарровка: иконография и резьба

Цель. В публикации сделана попытка определить иконографию, манеру резьбы и датировать памятник декоративного искусства из деревянного храма Центральной части Украины первой половины XVIII в. **Методология.** В рамках статьи ос-

новним заданием, на основании искусствоведческого анализа, было введение в научный оборот памятника искусства резьбы – Царских врат из иконостаса церкви Сошествия Святого Духа в селе Шкаровка Белоцерковского района Киевской области. **Научная новизна.** В исследовании внимание научного общества сфокусировано на искусствоведческом анализе вновь обнаруженного уникального памятника декоративного искусства, что, вероятно, находится *in situ*. Работа, предлагаемая к обнародованию – часть результатов исследования развития и видоизменений убранства деревянной церковной архитектуры на территории Центральной Украины в первой половине XVIII в. **Выводы.** Согласно с искусствоведческим исследованием иконографических и стилистических особенностей резьбы Царских врат с иконостаса церкви Сошествия Святого Духа в селе Шкаровка Белоцерковского района Киевской области мы имеем основания для их причисления к художественному наследию первой половины XVIII века, с возможными позднейшими дополнениями.

Ключевые слова: интерьер деревянной церкви; Царские врата; соединение искусств; убранство деревянной церкви.

Mazur Viktoriya, Ph.D History of Arts, Doctoral student of National Academy Culture and Arts Management

The Holy doors of the iconostasis of the Church of the Holy Spirit's Descent in the village Shkarivka: iconography and carving

The purpose of the article. The publication attempts to determine the iconography, the manner of carving and dating of the decorative art monuments from the wooden church decoration of the Central Ukraine in the first half of the XVIII century. **Methodology.** Within the framework of the article and on the basis of the art research studies, the main task is the introduction of the woodcarver art monument, i.e. the Holy doors from the iconostasis of the Church of the Descent of the Holy Spirit in the village Shkarivka, Bilotserkivskyi district, Kyiv region, into the scientific circulation. **Scientific Novelty.** In the study, the attention of the scientific community is focused on the art studies research of the newly discovered unique decorative art monument, which is likely to be *in situ*. The work proposed for publication is part of the research results on the development and modification of the decoration of wooden church architecture on the territory of Central Ukraine in the first half of the XVIII century. **Conclusions.** According to the results of the author's art studies of iconographic and stylistic features of the carving, the Holy doors of the iconostasis of the Church of the Holy Spirit's Descent in the village Shkarivka, in Bila Tserkva district, Kyiv region, we have grounds to include them in the artistic heritage of the first half of the XVIII century with possible later additions.

Key words: the wooden church; the Holy doors; the combination of arts; the wooden church decoration.

Актуальність дослідження. Поєднання мистецтв в опорядженні дерев'яних церков є одним з визначних та унікальних мистецьких явищ. Незважаючи на історичні обставини розвитку держави, на сьогодні ми маємо унікальні пам'ятки дерев'яного зодчества з малодослідженим опорядженням, що характерне фактично для всієї території Центрального регіону України. Насамперед через те, що, на превеликий жаль, у зазначеному регіоні збереглося мало взірців дерев'яного зодчества XVIII ст., і ще менше зустрічаємо збережених *in situ* пам'яток декоративного й образотворчого мистецтва. Привертає увагу той факт, що через їхню нечисленність та раритетність маємо зважати на неможливість зробити висновки узагальнюючого характеру, але завдяки поодиноким напрацюванням можемо зробити окремі висновки. Таким чином, у процесі дослідження відчуваються труднощі в окресленні тенденцій розвитку та стильових особливостей творів декоративного мистецтва, що належали до дерев'яних храмів сільської місцевості.

Одним з унікальних випадків наявності автентичних мистецьких творів декоративного мистецтва XVIII ст. в опорядженні інтер'єрів дерев'яних церков на території Центрального регіону України є збережені *in situ* Царські врата з іконостаса церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області. Відповідно, актуальним є питання дослідження доступного корпусу декоративної різьби, пов'язаного з внутрішнім простором дерев'яної церкви, яка є частиною виняткового та неповторного мистецького спадку православного Наддніпрянства (термін за В. Перервою) [5].

Метою дослідження є спроба визначення іконографії, манери різьблення та датування пам'ятки декоративного мистецтва з опорядження дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До історії церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області зверталися Л. Похилевич [4, 130], автори праці: «Пам'ятки містобудування та архітектури Української СРС» та О. Бряк [1, 582]. Важливим джерелом для дослідження пам'ятки є праці видатних вчених М. Драгана [2] та М. Гембаровича [3, 126–151]. Для комп'ютерного аналізу було долучено теоретичну працю «Царські врата українських іконостасів», що присвячена пам'яті Михайла Драгана [8]. Для опису, термінологічного визначення елементів різьблення і, як наслідок, опису та спроби датування пам'ятки було використано теоретичну базу фундаментальної праці М. Драгана «Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст.» [2, 90]. Слід також зауважити, що незважаючи на досить вагомий масив напрацювань з історії, стилістики та іконографії сницарського мистецтва вказане видання залишається одним з неперевершених.

Виклад основного матеріалу. Церква Зішесття Святого Духа зведена у 1750 році (фундамент та розширення церкви належать до робіт, що були проведені у 1840 році) [6, 411]: «Церква дерев'яна на кам'яному фундаменті п'ятизрубна з квадратними прибудовами однобанева» [4, 130]. Пам'ятка належить до дерев'яної сакральної архітектури XVIII ст. Правобережної України, відносно невисока, порівняно з пам'ятками Лівобережної України козацької доби. Стиль бароко в архітектурі дерев'яного храму відчувається у характері розташування пам'ятки в ландшафті. Стіни шальовані дошками, бокові частини хреста декоровані портиками [4, 130–131]. В експедиції 2018 року було з'ясовано, що на сьогодні різьблені елементи інтер'єру церкви (ригелі) знаходяться під оббивними матеріалами пізнішого походження й недоступні для дослідження. Відповідно до джерел та візуального обстеження

інтер'єру церкви слід відзначити наявність розписів, які датуються XIX століттям й мають пізніші втручання та поновлення.

На сьогодні в інтер'єрі церкви знаходиться новий іконостасний ансамбль. Важливо також констатувати, що збереглися Царські врата з попереднього іконостасного ансамблю церкви, котрі доступні для дослідження. Пам'ятка має потрійне структурне призначення: декоративне, образотворче та літургійне, але знаходиться в середині сучасного іконостасного ансамблю й доступна для фотофіксації лише з внутрішнього боку вівтарної частини храму. Громада церкви, на чолі зі священником, люб'язно дозволила фотографування наявних Царських врат, що й стало поштовхом до публікації та спроби визначення датування мистецького твору. Віднайдена пам'ятка може доповнити наявний обсяг артефактів для наукових досліджень декоративного різьблення XVIII століття Центрального регіону України.

Послідовний мистецтвознавчий аналіз наводить на думку, що на сьогодні ми маємо старовинну пам'ятку, яку за стильовими особливостями осмілимося віднести до першої половини XVIII століття, але з наявними пізнішими втручаннями, поновленнями (зважаючи на історію побудови та реконструкції церкви) й, відповідно, зважимося висловити припущення про автентичність твору мистецтва. Враховуючи матеріали з архівних джерел професора Михайла Селівачова, що є результатом експедицій, проведених науковцем у 60–70-х роках XX століття, з'ясовано, що в інтер'єрі церкви у селі Шкарівка збережені Царські врата з каплиці сусіднього села Хутір. Отже, постає питання походження пам'ятки. Слід сказати про певну лагуну, яку ми не можемо заповнити без наявності фотоматеріалів Царських врат церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка до сучасної реконструкції наприкінці XX – початку XXI століття. Перед нами стоїть завдання продовжувати пошуки.

Вишуканість мистецької майстерності сницарів православного Надросся втілилася у різьбленні Царських врат з іконостаса церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області. Стулки Царських врат заповнені ажурним орнаментом стилізованого листа аканта. Галузки орнаменту переплітаються, утворюючи суцільний килим орнаментики, що виростає з ідентичних роздвоєних листочків-завитків. Різьблення на завершених Царських врат відкрите – без орнаментальних обрамлень. Значну роль відіграють окремі паростки, закручені в S-подібний візерунок. Орнамент вільний, насичений, завдяки чому обидві стулки утворюють симетричну цілісність орнаменталізації. Центральна вісь Царських врат розділена вертикальною ажурною колонкою з акантовим орнаментом й завершується митрою. Колонка посередині лише підкреслює поділ врат навпіл, акантовий орнамент якої звислою формою охоплює всю поверхню центральної частини Царських врат, даючи можливість центральній вісі «сховатися» в оточенні стулок. Декоративні елементи заповнюють усю площину Царських врат, лягаючи єдиним орнаментом на своєрідний щит-підкладку, ймовірно автентичну, зважаючи на відповідні взірці сницарського мистецтва з музейних колекцій України. Різьблений візерунок лініями переплетіння охоплює медальйони Царських врат із зображеннями сцени «Благовіщення» та «Євангелістів».

Дослідження живопису медальйонів ускладнюється нерівномірністю збереження фарбового шару. При здійснених нами фізико-оптичних дослідженнях були виявлені наявні пізніші втручання та поновлення. Стан живопису медальйонів не дає можливості окреслити іконографічні та стильові особливості пам'ятки у частині живопису. Таким чином, дослідження особливостей живопису пам'ятки залишилось відкритим і актуальним.

Основні елементи Царських врат витримані у стилі бароко; вони доповнені елементами, котрі нагадують лаврові вінки. Медальйони в окремих овальних рамах із «замками» у верхній і нижній частинах. Стилізовані рами замикають усі зображення. Масивність рам медальйонів акцентована завдяки активним лініям кутастого різьблення й мотиву, що нагадує лавровий вінок, який «дисонує» з основною стилістикою мистецького твору, вказуючи на пізніші доповнення у різьбленні Царських врат.

Слід також зауважити, що подібний мотив (схожість до лаврового вінка) спостерігаємо у творах різьбярського мистецтва упродовж трьох століть. Основними пам'ятками є: Царські врата невідомого походження першої половини XVII ст.; Царські врата середини XVII ст. (м. Рудки, Львівщина); Царські врата середини XVII ст. (м. Дрогобич, Львівщина) [8, іл. 38; 43; 56]. Таку ж деталь спостерігаємо в обрамленні центрального медальйона «Розп'яття» на іконі, що означена в архівних матеріалах С. Таранушенка як ікона з Лебедина (1732) [7, 91], а також в медальйонах стулки Царських врат з церкви Святого Духа у Львові (1784) [8, іл. 172]. Мотив, схожий на лаврові вінки спостерігаємо як у Царських вратах початку XIX століття – походження невідоме, так і в Царських вратах середини XIX століття з села Романів, Львівщина) [8, іл. 203; 204]. А в найпізніших взірцях різьблення елементів органічно поєднане з стилізованими до рокайлю галузками акантового листа, що характерне для стилю рококо [8, 33]. Ми лише фрагментарно окреслили наявний мотиву, схожого на лаврові вінки у різьбленнях Царських врат в українському сакральному мистецтві.

Окремих міркувань заслуговує стан збереженості пам'ятки. Громада церкви перебудувала церкву наприкінці XX – початку XXI століття. Але Царські врата збережені до нашого часу. Слід сказати, що стан збереженості пам'ятки задовільний (окрім, як вже зазначалося, живописних основ медальйонів).

На наш погляд, головними сьогоднішніми завданнями для наукової

спільноти є:

- популяризація через засоби масової інформації мистецької культурної спадщини Білоцерківського району Київської області;
- проведення наукових рад, конференцій, семінарів основною темою яких стане проблема збереження пам'яток дерев'яного церковного будівництва на теренах України;
- надання фахової допомоги громаді церкви та священникові у проведенні реставраційних робіт;
- каталогізація та оприлюднення збережених документів, архівних світлин;
- підтримка з боку державних органів влади у збереженні та реставрації дерев'яної культурної спадщини України, зважаючи на зарубіжний досвід у сфері збереження культурної спадщини.

Відповідно до іконографічних та стильових особливостей різьблення Царські врата з іконостаса церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області можемо визначити як пам'ятку першої половини XVIII століття. Зразок досить цікавий, бо за манерою різьблення їх можна б датувати першою половиною XVIII століття. Таким чином, опорядження церкви Зішестя Святого Духа є унікальним; до того ж на вказаній території збереглися досить мало пам'яток народного дерев'яного церковного зодчества зі збереженими фрагментами, іконостасними ансамблями.

У межах статті основним завданням було введення до наукового обігу пам'ятки сницарського мистецтва – Царських врат з іконостаса церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області.

Висновки. У публікації зроблена спроба визначення іконографії, манери різьблення та датування пам'ятки декоративного мистецтва з опорядження дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст. Однак, складність виникає при визначенні дати створення різьблення навколо медальйонів євангелістів та сцени Благовіщення. Вони нагадують листя лавра, більш характерне для класицизму. Натомість інша орнаментика вирішена завдяки стилізованому аканту. На жаль, для остаточного твердження нам не вистачає архівних матеріалів про час створення даного іконостасного ансамблю та можливості доступу до ймовірних залишків іконостасного ансамблю у середині церкви. Впевнено сказати про датування досить важко, але припущення про XVIII століття може бути найбільш прийнятним

На сьогодні залишається відкритим питання щодо походження Царських врат з іконостаса церкви Зішестя Святого Духа у селі Шкарівка. Віднайдена пам'ятка сницарського мистецтва може доповнити наявний обсяг артефактів для наукових досліджень декоративного різьблення першої половини XVIII століття. Роботу з вивчення та визначення іконографічних та стильових особливостей пам'ятки декоративного мистецтва в опорядженні дерев'яної церкви Центрального регіону України далеко не завершено.

Література

1. Бреяк О. Культіві споруди Київщини // Могилянські читання. Збірник наукових праць. К. : 2012. С. 573–590.
2. Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. К. : Наукова думка, 1970. 204 с.
3. Гембарович М. Скульптура та різьблення // Історія українського мистецтва : у 6 т. К., 1968. Т. 3 : Мистецтво другої половини XVII–XVIII століття. С. 126–151.
4. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог. В 4 т. / Госстрой УССР и др. [Гл. редкол: Н. Л. Жариков (гл. ред) и др. К.: Будівельник, 1983. Т. 1. Киев; Киевская область / Редкол. Ю. С. Асеева (отв. ред) и др. 160 с.
5. Перерва В. Православне Надросся у XIX столітті. Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2004. 256 с.
6. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях киевской губернии. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2009. 641 с.
7. Таранушенко С. Іконостаси Слобідської України. Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2011. 152 с.
8. Царські врата українських іконостасів / упорядник: Юрій Юркевич. Львів : Інститут колекціонерства українських пам'яток при НТШ, 2012. 385 с.: 212 іл.

References

1. Breyak O. (2012) Religious buildings of Kyiv region. Proceedings from annual scientific conferences 2011 "Mohylyanski chytannya" (pp.573–590) Kyiv [in Ukrainian].
2. Dragan M. (1970) Ukrainian decorative woodcarving art XVI–XVIII centuries. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
3. Gembarovych M. (1968) Sculpture and woodcarving art. History of Ukrainian art (Vol. 3) Kyiv [in Ukrainian].
4. The Monuments of Urban Planning and Architecture of the Ukrainian SSR. Illustrated directory reference (1983) Ed N. Zharikov and other. (Vol. 1) Kyiv: Budivelnik [in Russian].
5. Pererva V. (2004) Orthodox Nadrossya in the 19th Century. Bila Tserkva: Publisher A. V. Pshonkivskij [in Ukrainian]
6. Pohilevich L. (2009) Legend about the inhabited areas of the Kiev province. Bila Tserkva: Publisher A. Pshonkivskij. [in Russian]
7. Taranusenko S. (2011) Iconostasis of Sloboda Ukraine Kharkiv: Kharkiv private museum of the city estete. [in Ukrainian]
8. The Holy doors of Ukrainian iconostasis (2012) / Yuriy Yurkevych. – Lviv : Institute for collecting Ukrainian artistic monuments at Shevchenko Scientific Society. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.10.2018 р.